

PAMIĘĆ KRAJOBRAZU

Interpretacyjne ujęcie krajobrazu z perspektywy procesów pamięci i zapomnienia, przebiegających w rzeczywistości kulturowej i społecznej, lecz pozostawiających ślad symboliczny lub materialny (fizyczny, topograficzny) w krajobrazie kulturowym.

Pamięć krajobrazu nie jest tożsama z miejscami pamięci w terminach wprowadzonych przez Norę ani też ze zinstytucjonalizowaną pamięcią historyczną wyrażającą się w „inskrpcjach” takich, jak zabytki, tablice pamiątkowe, pomniki etc. Jest efektem odróżnienia tego, co historyczne (materialnie, chronologicznie, oficjalnie) od pamięci (żywej, spontanicznej, nieciągłej), otwartej na dialektykę wspomnienia i zapomnienia. Dotyczy ludzi, rzeczy, miejsc i zdarzeń, które w swoim czasie były mniej czy bardziej istotne, lecz współcześnie nie stanowią już przestrzeni doświadczenia. Choć wiedza o nich jest ograniczona, pozostawiły one ślad w rzeczywistości społeczno-kulturowej, oddziałującej na kształtowany przez człowieka krajobraz (w postaci wytyczonej drogi, posadzonego drzewa, fundamentów domu, krzyża na rozstajach dróg, etc.). Tak rozumiana pamięć posiada ograniczoną ważność czasową, będącą wynikiem następujących po sobie pokoleń i stopniowego zawężania tego, co społeczność pamięta z najdalszej przeszłości (Halbwachs). Zapomniane mogą zostać wydarzenia, ludzie, rzeczy, a nawet praktyki rytualne.

Pamięć krajobrazu jest ahistoryczna, wymyka się chronologii i ciągłości narracji, wyraża się w tym, co niewerbalne, przekazywane w sposób nieuświadomiony i najczęściej milcząco. Pamięć krajobrazu przejawia się poprzez procesy naturalne, które obejmują przeszłość ludzi i ich codzienne sprawy, rzeczy i zdarzenia, które nie posiadając przełomowego, historycznego znaczenia, nie trafiły do porządku historycznego, podlegając czasowi naturalnemu. Pamięć krajobrazu wyraża się w krajobrazie kulturowym, w którym to, co zapomniane, kumuluje się, przybierając formy symbolicznego lub materialnego palimpsestu.

Z tej perspektywy, krajobraz nabiera znaczenia rezerwuaru przeszłego życia i medium pamięci: w nim osadza się to, co człowiek porzucił lub o czym zapomniał. Dotyczy to dzieł i działań wypracowanych jednostkowo lub wspólnotowo. Jako taki, krajobraz przypomina pamięć magazynującą (Assmann), gromadzącą nieaktywne treści (to, co zapomniane, wyparte, wykluczone), dla której dialektycznym przeciwieństwem jest żywa, aktualna pamięć funkcjonalna. Pamięć magazynująca obejmuje to, co w określonym czasie zostało zgromadzone i zapomniane, co jednak może zostać wskrzeszone przez pamięć funkcjonalną, która ponownie nadaje temu ważność. Momentem tym mogą być badania źródłowe przywracające pamięć o czymś lub o kimś (np. badania genealogiczne), przełomowe odkrycie archeologiczne (np. Biskupin), odtworzenie dawnych zwyczajów i obrzędów (np. noc świętojańska). Mogą to być również „narzędzia mnemotechniczne”, takie jak rytuały upamiętniające, do których odwołuje się Connerton, czyli zespół tradycji i praktyk rytualnych, które wchłonęły część wspólnotowych, od wieków nieaktywnych, lecz przechowywanych w formie opowieści, wspomnień przekształconych w legendy i przypowieści. W gestach

rytualnych zawiera się „przypomnienie”, które w formie performatywnej, jako ucieleśniony rytuał, przenika do obrzędów, świąt, ustanowionych praktyk, scalających więzi pokolenia.

Z perspektywy pamięci krajobrazu na uwagę zasługuje wprowadzony przez Connertona rodzaj pamięci określonej przez niego jako *locus*. To pamięć osób zamieszkujących dane miejsce i doświadczających je „wewnętrznie”, co oznacza, że ma ona charakter „ucieleśniony”, wiąże się z formą obcowania z tym, co zachował czas i pozostawił we wspomnieniu. - Jej nośnikiem stają się ciało, nawyki i gesty. To pamięć, która znalazła schronienie w zwyczajach, umiejętnościach przekazywanych przez niepisane tradycje, w zbiorze wewnętrznej samowiedzy, w naturalnych odruchach i głęboko zakorzenionych wspomnieniach, które nie przynależą do jednostki, tylko do wspólnoty. Pamięć gestów i rytuałów to działania współkształtujące krajobraz kulturowy.

Materialność pamięci krajobrazu wyraża się poprzez ślady, jawne i niejawne, które przechwycone przez naturę zaczynają podlegać procesom naturalnym (dom popada w ruinę, grodzisko staje się formą topograficzną itd.). Pozostaje po nich jedynie ślad w krajobrazie: „obraz pamięci niejawnej” (Assmann), odsyłający wprost do krajobrazu, w którym przejawia się w sposób bardziej lub mniej czytelny to, co zapomniane. Krajobraz pełen jest śladów poprzednich pokoleń, które to ślady, o ile nie są aktualizowane, stają się nieczytelne. Człowiek ma umiejętność ich rozpoznania i odczytania: bez tego krajobraz pozostaje „niemy”, a jego postrzeganie nie jest w stanie sięgnąć do źródeł, skazując go na bycie zaledwie estetyczną powierzchnią. To rodzaj nie-pamięci, która dotyka miejsc, ludzi, zdarzeń, lecz osadza się w krajobrazie, sam krajobraz czyniąc nośnikiem pamięci: to on przechowuje „wspomnienie” w postaci śladów dawnej aktywności człowieka. Taki charakter mają m. in. krajobrazy bogate w archeologiczne sedymenty, których nie obejmuje ani pamięć kulturowa, ani indywidualne wspomnienie.

Pamięć krajobrazu to rodzaj pamięci, która nie opiera się na wspomnieniach, trudno szukać jej umiejscowienia w pamięci zbiorowej, a jednak może ona przyjąć formę narracyjną. Możliwe jest to dzięki pamięci niepodmiotowej, wyrażającej się poprzez ślady czytelne w topografii, ruinach, a nawet roślinności, czyli tych elementach, które już zatraciły swój związek z aktywnością człowieka, chociaż to on stanowi ich źródło i przyczynę. Nie-ludzka pamięć krajobrazu wyraża się w jego topografii geograficznej i symbolicznej, ukształtowaniu terenu oraz wyobrażeniach kulturowo i symbolicznie wiązanych z danymi przestrzeniami.

[B.F.]

Literatura:

Assmann, Aleida. *Przestrzeń pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*. W: Syriusz-Wolska M. (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa*, Kraków: Universitas, 2009.

Connerton, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Przeł. M. Napiórkowski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.

Frydryczak, Beata. *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*.

Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2013.

Frydryczak, Beata. *Lednicki krajobraz pamięci historią opisany*. W: *Krajobrazy regionu. Studium interdyscyplinarne Ziemi Gnieźnieńskiej*, Łódź: Przepis, 2017.

Halbwachs, Maurice. *Społeczne ramy pamięci*. Przeł. M. Król, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

Ingold, Tim. *Czasowość krajobrazu*. Przeł. B. Frydryczak. W: Frydryczak, B., Angutek, D. (red.) *Krajobrazy. Antologia tekstów*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2014

Ingold, Tim. *The Perception of the Environment, Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London – New York: Psychology Press, 2000.

Olwig, Kenneth R. *Landscape, Nature, and the Body Politics. From Britain Renaissance to America's New World*. Wisconsin: Wisconsin University Press, 2002.

Ricoeur, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Przeł. J. Margański. Kraków: Universitas, 2006.

Sauer Carl. *Land and Line. A selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1967.

Tilley, Christopher. *Praktykowanie krajobrazu*. Przeł. D. Stadnik. W: Frydryczak, B., Angutek, D. (red.) *Krajobrazy. Antologia tekstów*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2014.

Tilley, Christopher. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths, and Monuments*, Oxford: Berg Publishers, 1994.

